

Павленко В.В. Репетиторська, викладацька та наукова діяльність приватних вчених-педагогів на Волині / В.В. Павленко // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: збірник наукових праць // [За заг. ред. д.п.н., проф. Оникович Г.В. та канд. фіз.-мат.н., проф. Ломаковича А.М.]. – Київ-Кременець: РВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка. – 2008. – С. 49–54.

УДК 37 (09). 047

Павленко В.В.,

аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

**Репетиторська, викладацька та наукова діяльність приватних
вчених-педагогів на Волині**

У статті проаналізовано особливості репетиторської, викладацької та наукової діяльності вчених-педагогів на Волині. Виявлено організаторські засади діяльності домашніх вчителів іноземного походження. Окреслено деякі аспекти вкладу іноземних педагогів у культуру Волинського краю.

Ключові слова: *репетиторська діяльність, домашній вчитель, музична освіта, педагогічна майстерність, жіночий пансіон.*

**Pavlenko V.V. Coach teachers and scientific activity of private
scientists – pedagogues in Volyn**

In the article the peculiarities of coach teachers and scientific activity of scientists-pedagogues in Volyn are analyzed. The organization basis of the foreign origin home teachers activity are revealed. Some aspects of foreign teachers contribution into the Volyn region culture are outlined.

Key-words: *coach activity, home teacher, music education, pedagogic mastery, women boarding school.*

Павленко В.В. Репетиторская, преподавательская и научная деятельность частных учёных-педагогов Волыни.

В статье проанализировано особенности репетиторской, преподавательской и научной деятельности учёных-педагогов Волыни. Определены организаторские основы деятельности домашних учителей иностранного происхождения. Описанные некоторые аспекты вклада иностранных педагогов в Волынского края.

Ключевые слова: *репетиторская деятельность, домашний учитель, музыкальное образование, педагогическое мастерство, женский пансион.*

Епоха Просвітництва (Західна Європа - XVII ст.) докорінно позначилася й у педагогічній науці, надаючи їй енциклопедичного характеру. Замість церковної освіти утверджувалася освіта світська, завдяки викладання різних наук. Велика увага приділялась також вивченню гуманітарних предметів та мистецтва. Акцентував увагу на музичному вихованні дітей у цей період і французький філософ-просвітитель Жан-Жак Руссо [11; 187]. За зміцнення зв'язків між загальною та художньою освітою виступав російський вчений Михайло Ломоносов. Чеський просвітитель Ігнатій Борн, польські реформатори шкільної освіти Грегож Пірамович і Станіслав Конарський доклали також багато зусиль для поєднання науки і мистецтва.

Волинь, як відомо, є одним із відомих центрів національної культури в Україні, де історично були створені сприятливі умови для розвитку освіти і мистецтва. На початку XIX століття важливим центром розвитку музичної культури Волині став Кременець, який пізніше перетворився у широкий осередок музичного просвітництва.

Визначний просвітитель, куратор Віленського навчального округу, Тадеуш Чацький, створив у підвідомчих йому губерніях цілу систему

навчальних закладів. Волинська гімназія, а потім ліцей у цей період став інтелектуальним центром Волинського краю.

Мета статті – аналіз особливостей репетиторської, викладацької та наукової діяльності вчених-педагогів на Волині. Визначення організаторських засад діяльності домашніх вчителів іноземного походження.

Реформування національної системи освіти в Україні зумовлює необхідність пошуку нових форм організації виховання для формування творчої, різнобічно розвиненої та духовно збагаченої особистості школяра. Одним із чинників загальнокультурного розвитку дитячої особистості є мистецтво.

Про роль мистецтва у загальноосвітньому процесі сучасної школи наголошується у багатьох державних документах (Закон України „Про освіту”, Державна національна програма „Освіта” (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Національна державна комплексна програма естетичного виховання та ін.).

Зазначено, що питання історичного розвитку музичної освіти розглядають у своїх працях О.Н. Дем’янчук, Н.М. Добровольська, Н.Є. Миропольська, О.М. Михайличенко, Г.М. Падалка, К.І. Шамаєва та ін.

Також проблемі естетичного виховання учнівської молоді засобами предметів мистецької галузі у різних регіонах України на певних історичних етапах присвячені дослідження Н.М. Бовсунівської, Т.А. Грищенко, А.І. Омельченко, О.М. Цвігун та інші.

З розвитком матеріальної культури, зняттям праці, зростанням значення колективних форм праці, розвивались елементи духовної культури. Так виникали зародки релігії, ідеологічних уявлень, елементи магії мистецтва. Однак більшість вчених вважає, що це не мистецтво (хвильові лінії на скелях печер), а натуральна образотворча діяльність. Про те, були перші кроки до тієї духовної творчості, яка згодом посяде чільне місце і розквітне у людському суспільстві.

У музиці пісенна форма передувала інструментальній. Взагалі, музичні інструменти виникли дуже давно і це були ударні пристрої з двох шматків дерева. До найдавніших видів мистецтва відносяться також танці. Вони були колективними й дуже образними: це насамперед імітація сцен полювання, рибальства, військових сутичок та ін.

Оскільки питання, пов'язані з виникненням мистецтва є дуже складними, вони ще не мають загально визнаного наукового пояснення. Існують теорії, котрі зводять мистецтво до побічних результатів релігійної практики, художнього інстинкту, потреби у розвагах. У сучасній науці утвердилася точка зору, згідно з якою мистецтво з самого початку було генетично пов'язане з трудовою діяльністю людини. Відображаючи колективний досвід общин, мистецтво у складній, естетично-опосередкованій формі сприяло його емоційному закріпленню, вдосконаленню, та самого процесу передачі нащадкам. Тому й утвердилася конкретність і реалістичність більшості ще ранніх зразків первісної графіки, скульптури, фольклору, танцю тощо.

Мистецтво Київської Русі насамперед було нерозривно пов'язане з церквою і християнською вірою. Слов'янські майстри мали свої стійкі, вікові традиції язичницького мистецтва, виробивши неповторний стиль і створили шедеври живопису, архітектури та прикладного мистецтва.

В епоху Середньовіччя християнська ідеологія проникає в усі сфери суспільного життя, підкорюючи собі філософів, науку, мистецтво. Світська й духовна влади доповнюють одна одну. Мистецтво цього періоду мало релігійний характер. Проповідуючи аскетичні ідеали, віра у потойбічний світ стали могутнім знаряддям у руках церкви і диктували мистецтву основну тематику. Мистецтво у Київській Русі також залежало від встановлених православною церквою канонів.

У 1652 році Богдан Хмельницький видав універсал про організацію при кобзарських цехах шкіл з підготовки кобзарів і лірників. Тим самим започатковані перші музичні школи в Україні. Учителями у цих школах

працювали козаки-кобзарі, що за віком чи з інших причин не мали сили володіти зброєю. Завершувалося навчання практичним комплексним іспитом: лише тоді, коли юнак міг самостійно створити мистецький твір, він діставав право співати людям. У такий спосіб кобзарі часто були поетами і композиторами [11; 153-154].

Для викладання мистецьких дисциплін у Кременецький ліцей запрошували іноземців. Кадри підбирав візитатор тайний радник Т.Чацький. Як свідчать архівні дані, у 1809 році у м. Кременець було запрошено двох іноземців, для навчання танцям Яна Граумана та музиці - Яна Булинського. Для в'їзду та перебуванню вони повинні були мати паспорти з особистим підписом Міністра іноземних справ [7; 19]. У Кременецькому ліцеї викладали відомі іноземні-педагоги, що зробили вагомий внесок у розвиток музичної освіти Волині (див. таблиця 1.).

Таблиця 1.

Викладачі музики у Кременецькому ліцеї

№ п/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	Рік і місце народження	Освіта	Роки праці у Кременецькому ліцеї, назва навчального предмету
1	Ян Лензі	родом із <u>Пізи</u> в <u>Тоскані</u>	грі на скрипці навчався у П'єтро Нардіні, 5 р. навчання у Неаполітанській консерваторії	з 1808 року, вчитель музики на скрипці
2	Гжегож Байер	народився 1771 року у <u>Відні</u>	закінчив Віденську академію	з 1809 по 1810 рік, флейтист
3	Йозеф	народився	музичну освіту	з 1818 року,

	Ваньончик	1764 р. в <u>Богемії</u>	здобув у Празі	вчитель співу
4.	Ян Ролле	народився 1767 року, <u>саксонець</u>	музичну освіту отримав в Берліні	з 1810 по 1818 рік викладав співи, гру на клавикорді та духових інструментах

Таким чином, кременецькі ліцеїсти виховувалися на кращих зразках української та польської народної музики. Музичній освіті приділялась особлива увага. Вони грали й співали в храмі, долучалися до виконання церковної музики. Єдиною і обов'язковою мистецькою дисципліною був церковний спів як провідний засіб морально-релігійного виховання. У зв'язку з цим, характерною тенденцією було залучення ліцеїстів до народної музики поза межами ліцею, де виховання засобами мистецтва ґрунтувалося на засадах народної педагогіки.

Учні Кременецького ліцею у вільний від занять час могли займатися додатково музикою, верховою їздою, гімнастикою, фехтуванням, плаванням, танцями. В гімназії існували курси малярства і каліграфії, теоретико-практичної агрономії, гігієни.

Лекції з малювання і музики були індивідуальними і платними. Програма з малювання була дуже різноманітною – від каліграфії (у нижчих класах) до архітектури (у вищих класах).

Для викладання Т.Чацький запросив вихованців Віденської академії Грасса і Лампа. Художні студії проводилися один раз на тиждень по одній годині. Вів їх Фелікс Сапальський, згодом вони стали називатись школою малюнків. Але задавав художній тон в гімназії вчитель малювання Юзеф Пічманн (1758-1834), австрієць за походженням. Своїм талантом він завоював любов та повагу учнів, про це свідчить кількість учнів. Уже у 1807 році на його курсі навчалось 152 слухачі.

Стосовно педагогічних кадрів був встановлений контроль, при ліцеї було запроваджено іспити претендентів на звання викладачів для шкіл, приватних пансіонів і домашнього навчання дітей [8; 341].

А саме, значну роль у поширенні музичної освіти відіграло домашнє навчання. Домашнє навчання музиці було пов'язане з побутовим музикуванням. В сім'ях, де співали батьки, складався домашній хор. До навчання музики, співів запрошені вчителі-іноземці (див. табл. 2.).

Таблиця 2.

Приватні вчителі музики

№ п/п	Прізвище, ім'я, по-батькові	Предмет
1	Брати Бенджинські	фортепіано
2	Станіслав Грабовський	
3	Константи Шейдт	
4	Ігнатій Годоба	
5	Лукаш Белінський	скрипка
6	Ігнатій Добжинський	
7	Покорни та Вінцент Майєр	співи

З цього випливає, що завдяки успішному функціонуванню Кременецького ліцею, цей навчальний заклад забезпечив Кременцю славу „Волинських Афін” – центру культури, мистецтва, освіти. Тут виступала Анжеліка Каталані, скрипаль Кароль Липінський, піаністка Марія Шимановська. Діяльність у ліцеї іноземних музикантів із орієнтацією на європейську музичну культуру, їх високий професійний рівень викладання музики забезпечили Кременецькому ліцею славу і свій помітний слід у становленні професійної музичної освіти в Україні.

Розвиток змісту шкільної і професійної мистецької освіти забезпечували: Вчений комітет при Міністерстві народної освіти, Академія мистецтв у Санкт-

Петербурзі, відомі діячі культури і мистецтва. В середині XIX столітті в Російській імперії з метою поширення музичної освіти, заохочення здібних педагогів у 1859 році у Санкт-Петербурзі було засновано Імператорське російське музичне товариство з філіями у губернських містах, сприяли відкриттю на місцях музичних навчальних закладів.

У навчальних закладах Волині залучення молоді до мистецької діяльності мало свої особливості за статевою ознакою та за типами освітніх установ у чоловічих гімназіях та прогімназіях предмети естетичного спрямування вважалися дієвим виховним засобом; у жіночих училищах вони набували фахової спрямованості; у реальних школах, крім виховного впливу, вони мали прикладний характер.

Значний вплив на розвиток музичного життя Волинського краю внесли чеські артисти та педагоги. Педагогічна діяльність їх була різнобічною. Чеські музиканти визначались високим професіоналізмом, педагогічною майстерністю, виконавським артистизмом. Вони поєднували різні сторони музичної діяльності (володіння музичним інструментом, диригентська робота).

До початку XIX ст. у Волинській губернії функціонували навчальні музичні заклади при костьолах. Так, у 1804 році була створена школа при василіанському костьолі в Любарі. До програми входила вокальна та інструментальна музика. Учні мали змогу брати уроки гри на скрипці, флейті, кларнеті, гітарі та фортепіано. Серед педагогів були музиканти різного походження. Вчили два музиканти-поляки і два чехи, скрипаль Мацей Польхейм та вчитель фортепіано Мацей-Вацлав Ленхард (освіту отримав в Празі). Свої музичні здобутки учні музичних класів у кінці року демонстрували у присутності батьків.

У Корецькому училищі музику викладали з 1820 по 1821 рік - Антон Леопольд Гелерт, з 1820 по 1823 рік – Йосиф Войцех Нудера (вчителі музики на клавікордах). Значний внесок у науку зробив відомий свого часу педагог і піаніст Михайло Черні, за походженням чех, який працював у Бердичівському

пансіоні француза де Вольсея. Пансіон був широко відомим. У зв'язку з цим І.М. Долгорукий назвав Бердичів „Польським Парижем”[15; 93].

У 1843 році в Житомирі було відкрито жіночий пансіон. Більше 50-ти педагогів музикантів були чеського походження. Численні пансіони були відкриті за принципом польської системи освіти. В таких закладах навчались переважно учні польської шляхти. В пансіоні викладалися Закон Божий, російська, польська, французька, німецька мови, історія, географія, малювання, чистописання, музика, спів, танці й жіноче рукоділля. Обов'язковим предметом навчальної програми пансіонів була музика.

У першій половині ХІХ століття була відкрита ціла низка жіночих пансіонів в містах Волинської губернії (1809 р. – пансіон у Житомирі, його утримував пастор Руге; 1830 р. – пансіон в Луцьку, організований Шарлоттою Баллог, вчителькою німецької мови).

Таблиця 3.

Навчальні заклади при костьолах та церквах

№ п/п	Назва навчального закладу	Навчальні предмети	Викладачі
	Відкритий у 1804 році у Любарі василіанський костюл	гра на скрипці, флейті, гітарі, кларнеті, фортепіано	Ян Зінкевич – виходець із Литви Мацей Польхейм – чех (скрипаль), Мацей-Вацлав Ленхард – чех
2.	У Межириччі Корецькому (відкрили ченці-піари)	музика на клавикордах	1820-1821 Антон Леопольд Гелерд (отримав освіту у Празі), 1821-1823 р. – Йосиф Вайцех Нудера (освіту отримав у Празі і Вені)
3.	Повітова школа при василіанському костюлі в Овручі (керував Еліаш Голдовський - поляк)		
Приватні пансіони			
1.	Бердичівський пансіон француза де Вольсея	піаніно	Михайло Черні (1810 роки) – чех
2.	На поч. ХХ ст. у Любарі жіночий пансіон – утримував подружжя Кузини та Фердинанда Штрайд	музика	чехи
3.	У Житомирі жіночий	музика	Ришанек, Нехлеба, Поль,

	зразковий пансіон з 1843 по 1862 р. 3 1843 – 1846 р. – керувала А.Я. Лопат'єва, 3 1846 Л.І. Соколова		Новак, Щасний, Чапек - чехи
4.	У 1830 р. у Луцьку пансіон Шарлотти Боллог	Вища музика та домашні знання, початкова музика	Шарлотта Боллог, Іван Шматула
5.	1836 – 1855 р. у Рівному Маріанна Бондіні	Співи, фортепіано	Емілія Ольшевська

Отже, завдяки творчій діяльності прогресивних педагогів і відомих діячів культури, які працювали у навчальних закладах Волині у ХІХ – на початку ХХ століття, відбувся розвиток змісту предметів мистецької галузі.

Відбулось масове відкриття приватних навчальних закладів. С.С. Уваров схильний був заборонити будь-які приватні школи, бо вважав, що саме державний контроль убереже молодь від впливу іноземних педагогів, які засновували досить популярні серед дворянства пансіони, де учні не тільки отримували освіту, а й набували світського виховання [14; 32].

Департамент народної освіти видав попечителю Віленського навчального округу (Адаму Чарториському) „Положення про домашніх наставників” від 2 квітня 1834 року стосовно контролю викладання іноземців на різних посадах у колі домашнього виховання. Надбанням цього періоду було також прийняття значної кількості офіційно-нормативних постанов, положень про організацію домашньої освіти та підготовку домашніх вчителів, що вплинуло на мету, зміст і форму їхньої підготовки.

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчує, що педагогами та просвітителями минулого порушено чимало питань стосовно умов розвитку домашнього наставництва (І. Герbart, Д. Дідро, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж. Руссо, Г. Сковорода, К. Ушинський та інші), що збагачує уяву про діяльність домашніх педагогів ХІХ – поч. ХХ століття.

Отже, ідея домашнього навчання пройшла довгий шлях у своєму зростанні і на різних етапах історичного розвитку мала свої особливості: від окремих висловлювань з приводу доцільності, дієвості і значення навчання і виховання

(Сократ, Платон, Аристотель) до ґрунтового аналізу відмінностей між домашнім та суспільним вихованням дитини (Марк Фабій Квінтіліан „Краще вчити дітей удома чи слід віддавати до училищ?” розділ „Про виховання оратора”).

Аналіз словників (Ф. Брокгауз, І. Ефрон, С. Гончаренко) дав можливість визначити *домашнього вчителя* як особу, яка працювала з дітьми в умовах сім'ї, займалася їхнім всебічним розвитком й навчали таким предметам: рідна мова, іноземні мови, історія, географія, катехізис тощо. Нормативні документи визначали статус домашніх вчителів, які офіційно були підпорядковані Міністерству народної освіти. Метою та змістом діяльності домашніх вчителів був усебічний розвиток дітей у дусі християнської моралі та надання їм початкової освіти.

З метою охопити якнайбільше дітей шляхетського походження уряд пішов на те, щоб відкрити якнайбільше повітових п'ятикласних училищ (дворянських).

Родини, які не бажали, щоб їх діти навчались у державних навчальних закладах, віддавали їх до пансіонів. Пансіони відкривались у тих місцях, де не було держаних закладів освіти. Для отримання свідоцтва про приватне викладання іноземних гувернери подавали прохання на ім'я директора та складали іспити. Директор у свою чергу подавав рапорт до управління імператорського Віленського університету (до якого додавались результати іспитів) з проханням про дозвіл займатись приватним навчанням дітей. Після ретельної перевірки видавалось свідоцтво на право приватної діяльності та викладання тих предметів з яких вони складали іспити [9; 12-34].

Для відкриття приватних пансіонів у будь-якому місті Волинської губернії потрібно було скласти іспити, а також пред'явити попечителю округу на затвердження навчальні плани та програми, що зазначалось у статуті про навчальні заклади від 5 листопада 1804 року [9; 40].

Були випадки незаконного відкриття приватних навчальних закладів. Пансіони, власники яких не зареєструвалися, закривалися, а якщо виявлялися

нові незаявлені заклади, на них накладали грошове стягнення. Наприклад, у Кам'янці-Подільському, не маючи відповідної атестації та свідоцтва, Леопольдіна Клепсова разом з чоловіком відкрила жіночий пансіон, в якому нараховувалось 20 вихованок. У результаті перевірки (був розглянутий план викладання предметів Клепсовою) було встановлено, що Л. Клепсова не володіла методикою викладання предметів, тому жіночий пансіон, у якому проводилось незаконне викладання був закритим [9; 41].

Слід відмітити, що відкривались зразкові приватні пансіони, на утримання яких виділяла гроші держава. Були відкриті заклади такого типу у Житомирі, Рівному, Камінці-Подільському. Під контроль держави також потрапили училища, що утримувалися монастирями.

Причому відкривались пансіони гувернерами не іноземного походження. У 1804 році звернувшись із проханням дружина вчителя німецької літератури у Волинському ліцеї, у якому виявила бажання утримувати дівочий пансіон у м. Кременці. Було представлено план, за яким предметам має бути у її пансіоні викладання, додаючи атестат, виданий їй інститутом Смольного монастиря, де Єлизавета Колпачкевичева виховувалась та атестат, виданий Одеським приватним дівочим пансіоном. На що директор А. Левицький видав дозвіл на відкриття дівочого пансіону тому, що відповідно до її поведінки, знань та складеного нею плану викладання предметів відповідно до предметів, які атестовані у двох атестатах не виникло ніяких заперечень [9;45].

Слід зазначити, що гувернери не іноземного походження не складали іспити при наявності відповідного атестату. При необхідності для викладання у пансіонах запрошували вчителів. Які складали іспити з російської, французької, німецької мов, географії та арифметики. З російської мови мали показати знання правил правопису, правильно ставити наголос, розуміння прочитаного, переказ. Що стосується французької мови, то потрібно було перекласти текст з польської мови на французьку та з французької на польську, знати правила правопису. Німецькою мовою потрібно була володіти вільно. З географії потрібно було мати елементарні знання, а з математики знати та

вміти виконувати математичні дії. Це надавало можливість дівчатам отримувати початкові знання у пансіонах.

Таким чином, аналіз історичних джерел дає змогу стверджувати, що до музичної та домашньої освіти дівчат на Волині залучалося чимало приватних педагогів-іноземців. З часом на Волині створився особливий інститут приватного вчительства, який забезпечував підготовку дівчат до навчання в гімназіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ведомости о еврейских ученых и частных учебных заведениях – Меламедах, бет-медрашах ,Волынской губернии. - ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 853. - Арк. 40.
2. Ведомости об еврейских учебных заведениях, находящихся у Волынской губернии. - ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 820. - Арк. 35.
3. Волынь, 1892, - Арк. 106, 151
4. Волынь, 1898, - Арк. 11.
5. Волынь, 1899, - Арк. 98.
6. Волинські Афіни. 1805-1833: Збірник наукових праць / Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут ім. Тараса Шевченка; Під ред. С.Маковського і В.Собчука. – Тернопіль: „Богдан”, 2006. – 304 с.: іл.
7. Дело о выборе в директора Волынской гимназии Чеха и Подольской Шейдта, а также о вызове лиц из-за границ для занятия учительских мест в Волынской гимназии. - ЦДІАУК, ф. 707, оп. 314, спр. 4, 1804 р. – Арк. 19.
8. Єршова Л.М. Жіноча освіта на Волині: Монографія. – Житомир: Полісся, 2006. – 488 с.
9. О гувернантках в женских пансионах. - ЦДІАУК, ф. 707, оп. 314, спр. 4, 1827 р.

10. Переписка с Киевским учебным округом и смотрителем Волынских уездов о преподавании русского языка в еврейских училищах. - ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 821. - Арк. 3
11. Левківський М.В. Історія педагогіки. Видання 2-е, доповнене. Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 376 с.
12. Рапорты смотрителей казенных еврейских училищ первого разряда о результатах проверки состояния частных еврейских училищ. - ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 905. - Арк. 3-5.]
13. Сведения о состоянии еврейских училищ Волынской губернии. - ДАЖО, ф. 71, оп. 1, спр. 920. - Арк. 8-9.
14. Уваров С.С. Десятилетие Министерства народного просвещения: 1833-1843. – СПб., 1864. – С. 32.
15. Шамаєва К.І. Митці. Освіта. Час: з архівних джерел. – Житомир: Косенко, 2005. – 136 с.; іл.